

Fjeld-Ljom.

SEPTEMBER 2015

Gratis avis!

Bli medlem av
Pressemuseet
Fjeld-Ljoms
venner!

Litteraturfest i Falkbergets rike

Kirsti Sæter, sekretær for Røros Litteraturlag som arrangerer Litteraturfest Røros. (Foto: Jon Hosøien)

Litteraturfest i Røros - I Falkbergets rike, er blitt en særpreget og fast kulturtradisjon i Bergstaden. Hver høst i månedsskiftet september / oktober, siden 2007 har kjente og mindre kjente forfattere møttes her for å formidle og inspirere, og folk fra nær og fjern kommer for å høre på. Ikke for noe reklamerer arrangøren, Røros litteraturlag at her er det unike omgivelser der vi kan oppleve nære møter mellom forfattere, kultur og publikum. De satser da også på at litteraturfesten skal være nyskapende aktuell og inkluderende midt i Falkbergets rike og verdensarven Røros.

FALKBERGET SENTRAL

I løpet av disse årene har Falkberget naturlig nok stått sentralt. Hvert år har det vært egne foredrag og seminar om både forfat-

teren og verkene hans. I tillegg, som det heter på hjemmesidene deres: «Litteraturfest Røros ønsker å bringe vår egen Johan Falkbergets sitt samfunnsengasjement videre». Sjøl om den delen av årets arrangement ennå ikke er klart når dette går i trykken, kan festivalens sekretær, Kirsti Sæter forsikre at Falkberget også i år vil bli viet sin rettmessige plass i programmet. Det som er klart er iallfall at en av forfatterne som kommer i år er Cecilie Enger. RADIKAL INSPIRATOR Hun vil fortelle om «Himmelstormer» boka om Ellisif Wessel, doktorfrua som var med å starte den sagnomsuste fagforeninga Nordens klippe sammen med anleggs- og gruvarbeiderne i Kirkenes. Hun var en radikal sosialist og Johan Falkberget benyttet et forfatterstipend i 1908 til å reise

dit opp for å besøke henne. Han ble både inspirert og sjarmert av henne og uten tvil ga det ham også innspill til hans sosiale engasjement som kom til uttrykk i så mange av hans senere bøker. Det som ellers er klart når det gjelder Falkberget- arrangement i år, er at det tradisjonen tro blir en Falkberget-vandring i sentrum av Bergstaden der det fortelles om steder som er gjenkjennelige fra hans bøker, og med opplesning av utvalgte tekster som gir liv til de stedene og bygningene som deltagerne passerer.

TETT PÅ FOLK OG MILJØ Litteraturfest Røros har i løpet av disse årene opparbeidet seg et ry for å være en roligere og mer avslappet litteraturfestival enn mange andre og større. Her i dette lille og tette miljøet i Bergstaden kommer forfatterne tett på både folket og miljøet. Det appellerer til mange, og flere av forfatterne har da også uttrykt ønske om å få komme tilbake. To av dem gjør da også det i år, og begge var her første gangen Litteraturfest Røros ble arrangert; Edvard Hoem og Gert Nygårdshaug. Hoem skal fortelle om sin siste bok «Slåtekar i himmelen» og Nygårdshaug vil nok engasjere publikum med sine historier fra et mangslunget forfatterliv og omfattende bokproduksjon.

I år som i hvert år, prøver arrangøren også å få med lokale forfattere. I år er det allbyggen Rolf Engan som har skrevet mye om lokalhistorie og lokale personer, sist om den arbeidsomme og un-

ike Salome. Han jobber nå med ei ny bok. Veldig lokal og veldig aktuell er også Ingeborg Donali og Kari Indseth som har hatt ansvaret for ei ordbok om Rørosdialekten som forhåpentlig går i trykken for festivalen.

BARN OG UNGE VIKTIG

Sekretær Sæter er ellers veldig fornøyd med at de har fått med seg Nina Elisabeth Grøntvedt. Ikke bare er hun årets fylkeskunstner i Sør-Trøndelag, hun er også barnebokforfatter, og barn og ungdom er det noe Sæter brenner etter å formidle gode bøker til.

Det er viktig å få de unge til å lese, få tilgang til litterære opplevelser. Det ser jeg som en viktig del av jobben vår framover sier Sæter.

ØNSKER SPONSOR

Hun har ellers god tro på framtida til Litteraturfest Røros. Som den eneste i sitt slag i hele regionen, er den viktig for Røros men også for distriktene rundt. Den konkurrerer ikke med andre kulturbegivenheter, men er så absolutt med å utfylle bildet av kulturkommunen Røros. Hun har derfor stor tro på at Litteraturfest Røros også i framtida vil være å finne i helga rundt månedsskiftet september oktober, og dersom de attpå til hadde klart å hanket inn en solid trykke både kvalitet og interesse for denne framtida.

Jon Hosøien

Redaksjonell dokumentasjon

I 1974 flyttet ekspedisjon og redaksjon til Stengelgården i Bergmannsgata

Redaksjonen i Fjeld-Ljom flyttet fra det gamle avishuset ved elva i 1974. Fortsatt lever flere av de som har minner fra lokalene, mens hele avisproduksjonen fortsatt foregikk her, og det gamle tekniske utstyret som ennå er inntakt.

For å sikre flest mulig av minnene fra den gang, har Venefforeningen satt i gang et prosjekt der tidligere journalister og andre bidragsytere til Fjeld-Ljom og pressemiljøet på Røros for øvrig, blir intervjuet.

Intervjuene gjøres av Jan Erik Overgård, den siste som arbeidet som journalist i avis-

huset ved elva, før redaksjonen flyttet til Stengelgården i Bergmannsgata. Intervjuene gjøres som videotak i samarbeid med filmfotograf Steinar Bendiksvoll, opprinnelig fra Røros. Opptakene blir gjort offentlig i ulike versjoner etter hvert som de blir ferdig redigert. Opptakene kan ses ved å gå inn på www.youtube.com og søke på «pressemuseet».

På lengre sikt skal deler av opptakene redigeres ned til et kortere program. Planen er å ha dette programmet klart til pressemuseet og Fjeld-Ljoms jubileum høsten 2016.

Interior fra redaksjonen i Stengelgården.

Småglimt fra en lærling i Ljoma

Artikkel i Fjeld-Ljom i anledning avisas 90-årsjubileum i 1975

av Hildur Skogan Røe

Mitt første møte med Røros og Fjeld-Ljom fant sted en mørk høstkveld for femten år siden, da jeg skulle begynne som journalist-lærling i Fjeld-Ljom. Temmelig spent og forventningsfull satt jeg på motorvogna fra Trondheim til Røros den siste etappen av turen, og undret meg på hvordan det kunne finnes en by på fjellviddene der?

Da toget stanset, kom forretningsfører Sverre Floor og kona på stasjonen i Røros for å ta i mot meg, og det vanket både en hyggelig mottakelse og

kveldsmat heime hos dem på «Hauan».

For en ungjente som var ganske fersk innen avis-verden og kom fra de brede bygdene i Nord-Trøndelag, var det en opplevelse å se Bergstaden og ikke minst det gamle avishuset nede ved elva. Det luktet herlig av trykksverte og aviser da jeg kom ned i avisa morgenen etter. En trivelig, gammeldags atmosfære fulgte hele huset og de som arbeidet der. Og på spørsmål om redaktøren var å treffe, fikk jeg til svar at «han står fill nedi kjellera og barbere, segs». Så kom redaktøren, John Fossum, nybarbert og nynnende og ønsket den nye lærlingen velkommen. Etterpå fikk jeg hilse på de øvrige i huset.

Dette ble opptakten til tre opplevelsesrike år i «Ljoma», — en tid fylt av både glede og slit, slik det daglige livet i en liten lokal-avis arter seg. Jeg ser for meg den store «lensmann-stolen» som jeg ble anbragt i, — bildet av Johan Falkberget hengende på veggen i det lille, rotete redaksjonslokalet, Fossum-en i «sjef-stolen» med dagens postbunke foran seg, og den gamle vedovnen der vi fyrte så det spraket når Røros-kulda satte inn og både vedpinner, «Retten» og gamle regninger ble flammens rov. Jeg husker strabasjose turer til Alen, Glåmos og Brekken på kommunestyremøter i snøføyka, og alt som daglig skjedde for å skaffe stoff til avisa. Kommunikasjonene var ikke av de beste i distriktet, og lokal-avisenes økonomi gjorde at redaktøren anbefalte sine medarbeidere om å bruke tommeleien så mye som mulig. Min kollega i «Retten» var heldigere stillet, for han var fra Alia og kjørte moped, og det hendte at han var snill kavalier og lot

sin kvinnelige kollega i «Ljomen» få sitte på engang i blant.

Jeg husker vaskevannsfatet på hybelen, der vatnet frøs til is i kalde netter. Rørosmartnan der en kunne ta en svingom i Sangerhuset midt på blankeste dagen innimellom avis-arbeidet, samer som kom slentrende innom redaksjonen for å span-dere en bit reinkjøtt på tollekniven, småprat om hester med Johan Falkberget på Kaffe-stuggeu, og fine skiturer på fjellet om vinteren.

Jo, det var et spesielt miljø, og jeg tror at alle som har satt foten innom det gamle avishuset ved Hyttelva har fått et visst forhold til den lille lokal-avisa som hver dag strevde med å komme ut. Noen regelmessig arbeidstid var det ikke snakk om, men lokal-avisa ga deg likevel så mye mer, på andre måter.

Med disse spredte, små glimtene fra noen år tilbake ønsker jeg alt godt for Fjeld-Ljom i årene videre framover!

Vi trenger flere gode venner av Pressemuseet Fjeld-Ljom!!!

Fjeld-Ljom.

I redaksjonen:

Ragnar Løkken - Per Hvamstad

Teknisk produksjon:

Jens Hystad — Ragnar Løkken — Torbjørn Torgersen
Karl Ole Solli — Rudolf Olsen — Arne Wold
Gunnar Tronesvold — Bjørn Eriksen — Torbjørn Eng
Carl Peter Løken

Bidrag fra:

Jon Høsoien, Hildur Skogan Røe, Ola Jonsmoen,
Einar Engen, Ane Thon Knutsen, Arne Espelund,
og Tore R. Tøndevold - Norsk Håndverksinstitutt.

Sats og trykk:

Pressemuseet Fjeld-Ljom

Fjeld-Ljom 2015

Kjære leser. Avisen du holder i handa er produsert i avishuset ved Hitterelva, Fjeld-Ljoms tilholdssted fra 1891. Her ble det produsert avis flere dager i uka fram til 1979. Dagens avis er produsert på det samme gamle utstyret, blyatts, Linotype og Monotype settemaskiner og flattrykkpressa som kom brukt til Fjeld-Ljom i 1946. Innpå 30 år har ei trufast gruppe dugnadsarbeidere holdt utstyret og teknikk i driftsmessig stand slik at det har vært mulig å produsere avis på gamlemåten en gang i året. Et unikt teknisk og intellektuelt kulturminne er tatt vare på.

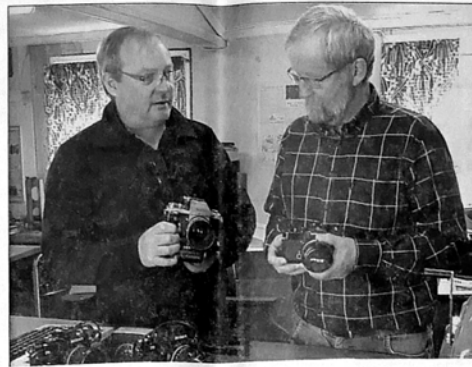
Høstens utgave er spesiell også på en annen måte, det er et «lærlingeprodukt». Pressemuseet Fjeld-Ljoms venner innsåg etter hvert at det ble færre som hadde kunnskap og ferdigheter til å produsere avis på gamle måten. Vi måtte simpelthen skaffe oss flere medarbeidere. Redningen ble et samarbeid med Norsk Håndverksinstitutt på Lillehammer, som nettopp har som oppgave å bidra til dokumentasjon og videreføring av kunnskap og ferdigheter knyttet til gamalt håndverk og teknikk. I tre år har fire dedikerte fagfolk med fag- og yrkesbakgrunn fra grafisk virksomhet gått i «lære» hos dugnadsjengen, gradvis har de kommet inn i arbeid og teknikk, ikke minst lært de gamle maskinene å kjenne. Overføring av kunnskap og ferdigheter har vært så vellykket at høstens utgave er et «lærlingeprodukt». Dugnadsjengen har trått i bakgrunnen og overlatt ansvaret til «lærlingene». Et godt grunnlag for videreføring av kunnskap og ferdigheter er lagt. Målet er å sikre utgivelse av Fjeld-Ljom i

mange år framover. Drift og bruk av gammel teknologi gir en spesiell form for formidling til publikum. I løpet av forrige år er forholdet til husets eier Stiftelsen Rørosmuseet (tidligere Røros museum- og historielag) avklart. Pressemuseet Fjeld-Ljoms venner fikk ikke overta ansvar og drift av avishuset. Det forblir i Stiftelsen Rørosmuseets eie og ansvar og inngår i de hus og anlegg som skal forvaltes av Museene i Sor-Trøndelag avdeling Røros.

Det betyr at venneforeningen konsentrerer seg om Fjeld-Ljoms virksomhet knyttet til produksjon av avis; drift og formidling av det tekniske utstyret, produksjon av avis på gammelmåten og historie knyttet til redaksjon og forretningsvirksomhet. Sikring og vedlikehold av huset er eiers, dvs. Stiftelsen Rørosmuseets ansvar.

For å dekke mest mulig av Fjeld-Ljoms historie og aktivitet, har vi satt i gang et prosjekt for å dokumentere, samle opplysninger fra avisens siste år. Vi går fra stoppen i 1976 og bakover så langt det er mulig å finne personer som kan fortelle. Intervju og filmdokumentasjon gjøres med sentrale personer, redaktører, journalister og ellers folk som var tilknyttet avisen. «Gamle Fjeld-Ljoms» siste journalist, Jan Erik Øvergård, leder arbeidet, og har med seg filmograf Steinar Bendiksvoll. Dette er et viktig og interessant prosjekt, ikke minst i forhold til at i 2016 er det 130 år siden Fjeld-Ljom startet opp i 1886 og det kan sies å være 30 år siden arbeidet med å ta vare på og sikre dette unike tekniske kulturminnet startet opp.

Fotoutstyr donert Fjeld-Ljom

Jan Erik Øvergård (t.v.) viser gamle kameraene til Per Hvamstad, leder for Venneforeningen til Pressemuseet Fjeld-Ljom.

Jan Erik Øvergård, som arbeidet som journalist i Fjeld-Ljom i årene 1973-76, har gjennom Venneforeningen gitt det gamle fotoutstyret sitt til Pressemuseet Fjeld-Ljom. Kameraene er representativt for det utstyret som ble benyttet både av profesjonelle pressefotografer og ivrige amatører på 1970- og 80-tallet.

Det første kameraet, Nikon F, ble kjøpt et par år før jeg som ung og uerfaren tenåring fikk de første bildene på trykk i Fjeld-Ljom, forteller Øvergård. Før han begynte å arbeide fast

i avisa var han tilknyttet som kontaktperson på Os.

Dette var kostbart utstyr den gangen, om man ville ha det aller beste. Og brosjyrer ble studert nøye før beslutning om valg av kamera ble tatt. Det måtte bli Nikon, det som alle pressefotografene sverget til den tiden, når det kom til speilreflekskamera med utskiftbar optikk.

KJØPT I JAPAN

— Min mor, som var født og oppvokst i Tufsingdalen, kjente en sjømann der som selte

på Japan. Han var hjemme på sommeren før han igjen dro ut og ble borte et år. Jeg gjorde meg en tur til ham og spurte om han kunne kjøpe kamera til meg i Japan. Det var mye penger å spare på det. Han lovde å gjøre det. Noe forskudd på betaling ville han ikke ha. «Ingen vet hva som kan skje med meg», sa han. Men han kom tilbake sommeren etter, med kamera i henhold til bestillingen. Det var en stund fylt med andakt, da jeg endelig for første gang kunne holde det nye kameraet.

Sjømannen spilte japansk musikk fra kassetter han hadde handlet på den andre siden av kloden og fortalte oss om livet på havet. Men jeg satt nok litt utålmodig og ville helst av sted for å begynne å fotografere.

FLITTIG BRUKT

Kameraet fra Japan ble flittig brukt, og ikke minst da Øvergård fikk fast jobb i Fjeld-Ljom i 1973. Det ble supplert med vidvinkelobjektiv og etter hvert også motorframtrekk av film. Og nye kameraer fugte. Gaven til Pressemuseet omfatter i alt fire speilreflekskameraer av Nikon fabrikk og ett mindre kamera av typen Rollei. En Metz stavblitz følger også med.

Øvergård benyttet dette utstyret både privat og i arbeidet som fotograferende journalist fram til 1987, da han flyttet fra Nord-Østerdal og begynte i stilling som redigerer i Rømerikes Blad på Lillestrøm. Etter dette ble utstyret benyttet privat helt til digitale kameraer overtok for fullt inn mot tu senårsskiftet.

SPENNENDE

I dag, med digitale kameraer og smarttelefoner som tar bilder av god kvalitet, er det lett å glemme at fotograferingen den gang var en møysommelig prosess.

— Du visste ikke hva du hadde av bilder før filmen var fremkalt. Og hadde noe gått galt, var det som regel for sent å dra ut igjen for å ta nye bilder. Det var derfor alltid spennende å ta filmen opp fra det siste badet på mørkerommet, for så kunne slå på lyset og få se det første glimtet av hva som fantes der. Hadde eksponeringen blitt riktig? Var bildene skarpe? Hadde man fått fanget det riktige øyeblikket?

Det gamle kamerautstyret er vitnesbyrd om en annen tid med mer tidkrevende prosesser i avisproduksjonen og nyhetsformidling.

Kvikne Arbeiderkvinneforening

Kvikne Arbeiderkvinneforening, og ideelle, betydde mye for kvinners engasjement og deltagelse i politisk arbeid. Men det var et problem med å få tida til å strekke til, fullt opptatt som de var med barn og familie og ofte et lite gardsbruk. Gruvesamfunnet på Røstvangen på Kvikneskogen, som var i virksomhet fra 1904 til ca. 1920, ga Kviknebygd ei sterk gruppe med politisk bevisste kvinner og menn. Etter avvikling av Røstvangen måtte mange familier reise til andre arbeidsmuligheter, mens andre fant seg anna arbeid enten på Kvikne eller Tynset.

Sittende f.v.: Anna Bjørshol, Brit Bekken, Ingrid Vangen (Røstvangen). Stående f.v.: Marit Hoel (Røstvangen), Gyda Botnan, Anne Fossen, Marie Haug, Dorte Orkelbog Stammen og Kari Hoel Letang, datter av Marit Hoel. Kari er nå 95 år og bor på Tynset.

Kvinneforeninger, politiske

Per Hvamstad

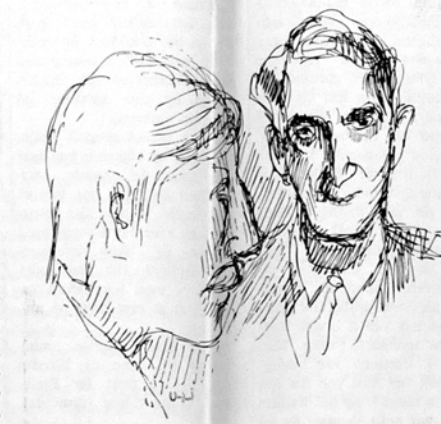
Kvikne Arbeiderkvinneforening var på Rørstur i 1936 og benyttet anledningen til å gå til fotograferen.

Lokalt nærsyn — vid horisont

Det er sagt at den gode lokalavis rapporterer fra sitt distrikt med eit nærsynt perspektiv som varemerke. Det folk vil lese i lokalavis er dei små notisane frå deira heimlege og nære kvardag. Den mest treffsikre journalisten vinklar stoffet som om verda og grenda er eit og det same. Resonnementet at folk er seg sjølv nærast er såleis eit underleggende kriterium for emneval og språkleg tilnæringsmåte. Samtidig prøver avisene å balansere sine stuttstreitte reportasjer med så mye som råd av det som rører seg utanfor dørstokken. Dei veit godt at ingen er alene i verda og ingen trivst utan samkjens-

le med andre. Dei fleste av oss har behov for å definere seg som vidsynte og ansvarfulle samfunnsmedlemmer.

Ser vi nærare etter er det nettopp denne kjensla av å høyre til i eit fellesskap som ofte pregar lokalavisene. Både den vesle nyheitsmeldinga frå kvardagslivet og forsøk på oppsummering av samspelet mellom individ og storsamfunn, gir lokalavis eit fortrinn i konkurransen med andre medium. Går vi tilbake i tid vil vi sjå at Johan Falkberget bevisst skreiv journalistisk under den- nens synsvinkel. Han såg det som ei oppgåve å vise at jamvel ei lita lokalavis treng vid

horisont for å gi mening og sosialt ansvar til skrivande så vel som lesande menneske.

Ein kan finne mange eksemplar på koreis Falkberget kombinerte si sosiale ansvarskjen-

le med journalistisk teft. Somme litterære smaksdommarar vil påstå at han misbrukt si tid på småting, og sjølv hefta bort diktaren i hans eigentlege oppgåve, å skape litterære

meisterverk. Slik oppfatta ikkje Falkberget det han skreiv for avisene. Tvert om, eg trur han såg det som vesentlege delar av det ansvaret ein politisk engasjert forfattar må ta som kulturberar for sine verdier og for sitt nærdistrikt. I dag snakkar vi om å bli flinkare til å framsnakke folk, framsnakke fjellbygdene, framsnakke lokal-kulturen. Falkberget framskreiv alle dei han syntes for- tente meir merksemd enn dei fekk til kvardags, og at lokalavisar var eit tilgjengeleg forum for slik aktivitet.

Her kunne han opne opp for det som rørte seg i tida på nasjonalt og internasjonalt nivå, og han skreiv med entusiasme og varme om menneske han meinte fjellbygdene i det indre av Norge burde få kjennskap til. I 1952 fylte til dømes vår store målar og humanist Henrik Sørensen 70 år. Falkberget skreiv journalistisk under den- han i Fjeld-Ljom og omtalar Søren som Nordens største kyrkjemålar og Kristusforkynnar.

«I fall det hadde eksistert en Nobelpris for kunstmaler vil le Søren for lengst ha vært en ytterst truende kandidat. Han slipper heldigvis å bli hengt etter frakkekragen på den bismerkroen år om annet — det er for så vidt en fordel å være maler.» Ein liten snart innom eigen skjeibne, i ein kunnskapsmetta artikkel!

Same året skriv J.F. — Falkbergets journalistiske signatur — om arbeidet med å samle brev frå Ole Vig, folkeopplysningsmannen og skolemannen som Falkberget ofte omtalar som ein genial samfunnsbygger. J.F. er gjerne romsleg og snill i artiklane sine i Fjeld-Ljom, men her kveasar han seg til. Han skriv om Ole Vig som brevskrivar. «Hans håndskrift er lett å lese. Ole Vig skreiv til dels den rene skjønnskrift og framfor alt klart og tydelig, så de mindre brevsynte i den tiden også skulle forstå ham — i motsetning til det slurv vi blir vitne til i våre dager.»

Ola Jonsmoen

Ane Thon Knutsen i ferd med å korrigere blytsats.

Brev fra en ung kvinnelig setterske

Mitt navn er Ane Thon Knutsen. Jeg er utdannet grafisk designer, håndsetterske og stipendiat ved Kunsthogskolen i Oslo. I mitt stipendiatprosjekt undersøker jeg taktilitet i trykksaker. Det kunstneriske arbeidet står i sentrum, med min boktrykkpraksis som utgangspunkt. Som kvinne generelt i blytsatsens tid, har jeg ikke fagbrev. Jeg har heller ikke lange negler som kan brette. Jeg tåler makk på fingrene, jeg er høy og relativt sterk. (Fjollte argumenter som ble brukt mot kvinner for hvorfor de ikke kunne ta fagbrev.) Denne teksten handler om hvordan livet som ung, kvinnelig setterske fortøner seg i 2015.

Jeg begynte å lære om typografi på et tastatur midt på 2000-tallet. Jeg er et barn av den digitale revolusjonen, født i 1984, samme år som Macintosh kom på markedet. Da jeg vokste opp var settekaske noe jeg hadde på veggen til å oppbevare kindereggfigurer i. Nå arbeider jeg med boktrykk som spesialområde. Hvordan gikk det til?

Hele grunnskolen hatet jeg matematikk. Jeg kunne ikke forstå ideer som jeg ikke kunne oversette til noe konkret, noe fysisk som jeg kunne ta og føle på. Det samme opplevde jeg med faget typografi. Det var kryptisk. Hva er en kegel? Hva betyr leading? Hvor stort er egentlig en 12 punkt? Hva er en x-høyde? Alle disse rare ordene og uttrykkene, hva hadde de med tastaturet mitt å gjøre?

Første året på kunsthogskolen fikk jeg mulighet til å prøve boktrykk, og der blant reglert og kvadrater til lyden av metall i bevegelse og lukten av trykksverte, falt bitene bokstavelig talt på plass! Det var en helt klar logikk som jeg kunne relatere meg til og kon-

trollere, som et puslespill. Jeg likte å forme og kjenne vekten av hvert eneste ord med mine egne hender, helt uforstyrret og konsentrert.

Siden har jeg holdt på boktrykkinteressen, dog ikke motstand. For å sitere mitt nye idol, Ingeborg Anna Stuedal, setterske på Fjeld-Ljom: «Dem kunne ikke skjønne at jeg ville stå der og stable bokstaver.» Det er et spørsmål jeg har måttet forsvare opp og i mente, for «vi har jo iPads nå!»

For tross alt det fantastiske teknologien tillater oss å gjøre, er en skjerm fra et berøringsperspektiv, et generisk og dødt materiale. En Gutenberg-bibel gir den samme taktile opplevelsen, og har på skjermen den samme verdien som objekt som VG på en skjerm. Skjermobjektet har verdi, ikke det vi ser på. Men om vi legger dagens VG og en Gutenberg-bibel ved siden av hverandre på et bord, er det to ekstremt forskjellige ting, med ekstremt forskjellig opplevd egenverdi.

Misforstå meg ikke som en nostalgisk teknologi-motstander. Jeg har aldri forlatt eller fordømt datamaskinen. Tvert i mot var boktrykk det pedagogiske verktøyet som lærte meg å se skrift som form og forstå bakgrunnen for programvaren jeg bruker.

Måten jeg arbeider med typografi på er romlig, jeg tenker alltid at det jeg lager har en vekt og en form som relaterer seg til rom og mennesker som objekt. Dette er nyttig å være bevisst også når jeg jobber digitalt.

Jeg er spesielt interessert i teknologi som laserkuttere, 3D-printere og digitale freser, i kombinasjon med boktrykk. Jeg ser muligheter for å flette sammen tradisjon med innovasjon og med det skape nye og spennende grafiske uttrykk.

I en tid der boktrykk har blitt

Hulda Garborg om tette og tjukkmjolk

Tjukkmjolk, skjørest og rømmest er noe som hører Fjellregionen — Nord-Østerdalen og Rørosregionen — til, men også andre fjell- og mjølkebygger, kanskje over hele verda. Det er først og fremst sommermat. Bra er det at Rørosmeieriet har fått sikre seg tjukkmjolk som merkenavn, eller som det står på mjølkekartongen «beskyttet geografisk betegnelse» og dermed økt fokus på dette lokale produktet.

Men hvordan lage en tjukkmjolk? Svaret blir at en må ha tette, som altså er en slump tjukk-mjolk som noen også kaller tettemjolk. Men hvordan kunne en laga seg tette om det hadde blitt tomt for tjukkmjolk? Dette er et spørsmål som også blir reist somme tider nå, sjøl om vi bare kan gå på butikken. Før var ikke det aktuelt, da hadde en tjukkmjolk sjøl eller i alle fall på nabogarden! Hvordan Rørosmeieriet fikk seg tette kan vi lese om på kartongen: «Økologisk Tjukkmjolk fra Røros. Tettemjolk er tradisjonell mjølkerett fra Røros-traktene. Gammel tradisjon. Tjukkmjolk er framstilt ved hjelp av tettegrasplanten. Bladene ble skylt og lagt i ei lita treskål. Fersklunken mjolk ble slått over og satt på et lunt sted. Når mjølka stivnet var «tetten» klar til bruk. I dag bruker vi gamle tettekulturer fra Røros-traktene, som gir mjølka naturlig fast og tjukk konsistens...»

Rørosmeieriet serverer altså den gamle historien om tettegras, men bruker sjøl gamle tettekulturer, altså tjukkmjolk. Spørsmålet om hvordan en laga tjukkmjolk er reist for.

Hulda Garborg interesserte seg mye for kosthold, også den tradisjonelle maten. Vel kjent er boka hennes om kostholdet med oppskrifter, m.a. fra nabokjerringene ved Savalen og i Strålsjøen. Tettemjolk var noe hun likte. Hulda var også opptatt av hvordan den ble laga og brukt. I det nynorske ukebladet «For Bygd og By» var

Hulda Garborg redaktør for «Heimen» som tok opp tema knytt til kosthold, håndverk og husflid.

I flere nummer er det stoff om tette og tettemjolk. «Så drog me då til fjells og skulle leite etter tette. Me drog like opp at Strålsjøen i Nord-Østerdalen, for betre «tettemjolk» enn hjå gardkjerringane oppi Asa, kring Strålsjøen og Savalen veit me ikkje om», skriver Hulda Garborg i september 1915.

Astrid Straalberg, som var fra Sunnmøre, ble spurt om hvordan hun laga tette. Det var bare å smørja lite grann mjolk i botnen på bunken og ha på mjolk. Da vart det tettemjolk. Ja, men tette? «Når du skal gjøme tette, tek ein litt seig mjolk eller rømme i ein kopp og siler nymjolk på. Geitmjolk var best.» «Det var det same. Ein laut ha noko 'seigt' aa sile paa». Så måtte spørsmålet komme: Har du hørt om bruk av tettegras eller tettegubber (snillier)? Nei det var helt ukjent for Astrid. Mannen, Olaf Straalberg, bryter inn: «Nei eg skal segja deg koss du fær ti tette: du skal laane hjaa'ne Ingerid Vanga. Ho hev støtt havt god tette; alt fraa eg var smaaguten minns eg ho mor sende meg aat 'ne Ingerid etter tette, naar me hadde susle bort vaar.» Susle bort: somle bort, brukt opp i uten å tenke på å ta en liten rest.

Hulda til Ingerid Vangen, som var 70 år og hadde stelt kyr all sin dag: «Koss lagar du tette?»

«Tette? Jau, tette skal du faa hjaa meg, er so du vil ha.»

Svaret ble som Hulda hadde fryktet, hun skulle ikke ha tette, men laga tette.

«Men koss lagar du sjølve tetta? Er det tettegras eller tettegubbar eller?»

Nei det hadde Ingerid aldri prøvd og strekte på nytt under: «Før i tida så hadde dei nå tette på alle gardar og susla me bort ho nokon gong, så fekk me berre ti lite i nabogarden. Men ho

mor hadde no jamt så god tette, at me slapp å låne, dei andre kom no helst hit.»

Ingerid hadde hatt tette etter mor si, hun hadde ikke vært tettelause før i vår, da hun hadde vært dårlig. Da fikk hun tak i att tette: «Det var som sagt ikkje langt etter 'ne. Sunn og god, sju, ... men nå gjeng ho mykje av bruk.»

Hulda må enda en gang prøve seg og spør om Ingerid kjenner til tettegraset.

«Ja eg kjenner sagte den ... ha' no mange gonger tenkt eg skulle freiste ut det let seg gjera aa faa te' tette av 'ne...», men det har alder vorte.»

«Men vil du gjøme tetten, så skal du ta noen skjær i ein liten kopp av den mjølka som er like under rømmen på tettemjølkbunken, så lyt du sile på nymjolk, geitmjolk er best. Det må stå kaldt, men aldri fryse.» «... so lyt du sile paa att litt kvar vike», forklarer Ingerid nok en gang.

Med dette må Hulda gi seg «Når ikkje Ingerid kan laga tette, so kan ingen... me hev ein gammal «stamme» og kjerringane har akta like vel på han

som dei akta på varmen i gamle dagar, som dei og lånte hos kvarandre dersom han gjekk ut.»

Men tanken på bruken av tettegras gir hun likevel ikke helt opp.

I de neste nummer av «For Bygd og By» kommer det mange innlegg om tette og tettemjolk, både fra Nordfjord, Trøndelag, Sunnfjord og Setesdalen. Alle forteller om hvordan de bruker mjolk eller rømme og siler på nymjolk og får tettemjolk. Men bruk av tettegras og sniler... — «eg hev høyrte at dei på Strililandet skulle bruke en liten grå smille til tette, tettegubbe, men eg trur ikkje det er sant», skriver ei kone fra Nordfjord.

Også fra Nord-Østerdalen har vi hørt at noen har brukt tettegras for å få tjukkmjolk, som et forsøk, men også på alvor. Men det var tydelig bare når det var krise. Det vanligste var å hente tette hos naboen og så over tid dyrke framatt si spesielle tjukkmjolk med rette konsistens, surhet og smak, om en hadde vært så tankeløs som å «susle burt» sin egen tette.

Per Hvamstad

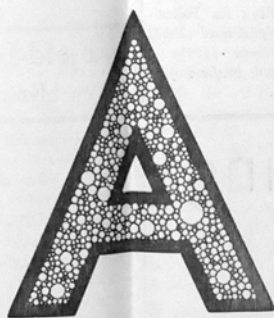

Nordlands Avis

Forleden var to statsansatte fra Kulturminnefondet invitert til Hemnesberget for besiktigelse av stedets severdigheter. Under visitasjonen besøkte de den gamle avislokalet til Nordlands Avis, som ble etablert på slutten av 1880-tallet. Avisredaksjonen ligger nede, men lokalet står med sine gamle maskiner intakt. I en gammel avis fant vi dette som i dag er aktuelt også for Røros sine innbyggere og politikere: «Nordlands Avis hadde fra første færd tonet rent venstreflarget og av den grund blev det selv-

sagt undrat al mulig økonomisk støtte fra konservative elementer. Det er ganske karakteristisk - at endog statens embedsmænd i Hemnes kundgjorde sine offentlige annonser i høreblade, som utkom mange mile fra den læsekreds bekjent gjørelsen var beregnet paa at naa. I Nordlands Avis var disse kundgjørere ikke indtrykket!» Dette viser den makt som redaktorene har når de velger sine artikler og kunnegjøringer - som før som nå.

Einar Engen

Bokstav produsert i en 3 D pri nter.

anklaget for å være dødt, er de tradisjonelle reglene kanskje det siste jeg behøver å bry meg om. Boktrykkerfaget har beveget seg bort fra industri og massemedia, og er i ferd med å få et nytt liv innen kunst- og designverdenen.

Denne bokstaven er et eksempel på hvordan jeg undersøker materialer og teknologi. Dette er et avtrykk av en 3D-printet bokstav jeg har designet i tegneprogrammet Illustrator. 3D-printeren gir muligheten til å designe egne skriftsnitt eller

produsere all verdens skrifttyper som finnes på internett i skrifthøyde. De må tegnes i et 3D-program hvor alle de riktige målene blir satt før bokstaven blir printet i et hardt plastmateriale. Man kan tenke at det er samme prinsipp som med en blekkskriver, bare at det kommer lagvis med plastmateriale istedet for blekk. Så kan jeg sende min helt nye skrift i Di-dot-høyde gjennom trykkpressen sammen med fortidens blytsats og klisjeer!

Fjell-Ljom

Bestill et abonnement

av nåtidens

Fjell-Ljom

Tlf. 72 40 65 90

Jern og stål har også mykere sider

Ikke noe annet materiale har skapt så mange sagn, omtale i og eventyr som jern og stål. Faktisk ikke annet enn to varianter: jernet er metallisk grunnstoff, lett å smi, som med bare 0,7 prosent karboninnhold får en helt annen karakter og blir til hardere og hardbart stål. Rikdommen i slik fo'ketro henger nok sammen med to trekk: den store nytteverdien, og vansken med både å framstille metallet og beherske smiteknikken. Vi kan begynne med uttrykk som vaffeljern, jernhelse og nerver av stål, og ordspråkene Ha mange jern i ilden og Smi mens jernet er varmt. De sier at jern brenner opp dersom du legger for mange jern inn i smiessa, og at smeden må være kjapp når han smir for å utnytte varmen, ellers blir det ikke nok urkomme av arbeidet. Som vi vet er uttrykkene nå i vanlig bruk og med et langt bredere innhold.

Etter arkeologiske utgravninger med 14 C-dateringer av trekolbiter vet vi at framstilling av jern basert på myrsmalm i Norge begynte så tidlig som 300 f. Kr. Trøndelag utmerker seg med stor produksjon med typisk teknikk, i bruk fram til 600-tallet. En ny teknikk blir tatt i bruk i vikingtida og varer fram til Svartedauden. I denne perioden er det Østlandet som dominerer, mens en tredje metode får et visst omfang i Østerdalen på 1400-1800-tallet, virksomhet som ga opphav til ordet jernvinna = jernonna. Ikke minst kjent gjennom Ole O Evenstads publikasjon «Fra Myrsmalm til Jern og Staal» som kom

ut i 1790. Rester etter smelting finner vi i form av slagghauger. De fleste i «seterbelter», der det var tilgang på malm og ved. Fra 1600-tallet har vi ved jernverkene produksjon av industrielt omfang, basert på bergmalm.

Folk har nok spekulert mye på hva slagghauger og slagghauger sto for. På norsk har vi fått uttrykket blestergrop, som ofte ikke står for annet enn kolmilegeprova ved anlegg fra middelalderen. På svensk ble uttrykkene hedningebler og karingblerst brukte. Siste uttrykk om en steinsatt grop i bakken, typisk for den siste perioden. I Fyresdal har jeg støtt på «tusselaggar», som ingen måtte røre. Noen har vist seg å være slagghauger fra middelalderen.

Det var stål som hadde magisk virkning. I vogga til et nyfødt barn skulle du legge et stykke sagalitteraturen, ordspråk, myter stål, for å hindre at tussene kom og etterlot en bytting. Først etter dåpen var barnet trygt. Et guttebarn skulle helst ha en kniv, ei jente en saks. Over fjøsodra skulle en sette stål for å sikre kyrne og avdrått. Å lage godt smibart jern klatte mange, mens godt stål var vanskeleg å framstille for en fikk moderne raffineringsteknikker på 1800-tallet.

Gode smeder var ofte dverger eller underjordiske, gjerne kalt tussar. Johannes Skar i Setesdalen forteller om varmsmiing av ljær, fulgt av kaldhamring av eggen, kalt tynslung. Slikt arbeid kunne også utføres av tussar. Mannen med ljåen, ofte også med timeglass, var et uttrykk for pesten, som rammet alle, høy og lav, i likhet med grasen i slåteenga.

I Volsungesagaen om Sigurd Fåvnesbane fra 1200-tallet hører vi om dvergen Regin, som smidde to deler av et sverd til det fullgode sverdet Gram, som Sigurd brukte for å drepe dragen Fåvne. Deler av sagaen finner vi i ei folkevise, som er særlig levende som sangdansen Regin smidur under Olsok i Torshavn. En annen rik kilde er Didreks saga, som står for Teodorius av Verona, som var konge hos østgoterne rundt år 470. Her heter smeden Volund, som laget et så godt sverd at det delte en strydott i to når den seilte med vannet i ei elv mot eggen av et sverd (stry er fibre av hamp). Men det gode sverdet ble i sagaen smidd av

jernspon, som ble blandet med gasefor, hvorefter gasemekken ble brukt som råstoff for ny utvinning av jern til et sverd nr. 2. Dette ble gjentatt. Denne historien kan bare tolket som et forsøk på å villde folk, slik at smeden kunne beholde kunsten og dermed markedet for seg selv!

Ved registrering og noen få utgravninger i Trøndelag er det fastslått at teknologien som ble brukt i eldre jernalder var stedege, særlig hva gjelder omfang på hvert sted og driftsmåte. Anleggene er tallrike og teknikken optimal. Både kunnskapen og organiseringa må ha vært et monopol for en gruppe storbonder eller høvdingar, helt i samsvar med Didreks saga.

Mange har forsøkt å lage jern på gammelmåten. Det er særlig middelalderens smelte metode som frister smeden til å forsøke seg. Med kjent ovnstype, bruk av myrsmalm etter røsting, trekol fra kolmilegeprova og blåsebelger er de ytre trekkene godt kjente. Allikevel har ingen klart å gjen-skape den vellykte teknikken, slik den dokumenteres i kvaliteten av blåstr- og felluåren, som fins i bl.a. Kulturhistorisk museum i Oslo, oppgitt med priser i lov-boka Jonsbok fra Island 1281. Bak funnmaterialet kan en ane en komplisert prosess, kanskje en parallell til drovtygginga hos kua, med to trinn!

Jernets kulturhistorie er like fengslende som teknologien! Les mer om lokale forhold i bl. a. i A. Espelund: Jernvinna i Tolga og Os (2011). Fra berggrunn og jordsmonn i Røros-traktom med tillegg fra Follidal-Alvdal i sør til Tydal nord (2005) og Bondejern i Norge (1999) Av Arne Espelund, prof.em. fag-litterer forfatter.

Kringom peisen

At boktrykker Olaf O. Berg (Olsen) hadde ambisjoner og ideer med Fjeld-Ljom viser seg tydelig: Han satte i gang ulike tiltak for å styrke og posisjonere avisen. Tilleggsvirksomhet med papir- og boksalg, bok- og aksidenstrykkeri skulle sikre økonomien: Framfor alt gjaldt det å skaffe seg lesere som var villig til å bli abonnenter. Nå til dags er det populært med ulike former bilag, ike minst helgebilag, Berg og Fjeld-Ljom var tidlig ute med bilag, allerede oktober 1896 kom Fjeld-Ljom ut med første nummer av tilleggshæftet Kringom peisen. Det hadde nok gått litt fort i produksjonen for Nr 1 er påført for hand:

Det første nummeret kom altså i oktober 1896, og det ser ut som heftet stoppet med nr. 4 april 1898. I 1897 kom det hefte hver måned, så til sammen dreier det seg om 17 nummere.

For å gjøre samlingene i avis-huset så komplette som mulig, hadde det sjølsagt vært interessant og hatt også Kringom peisen, dessuten bøker og hefter som er trykt i Olaf Olsens Bog og aksidenstrykkeri.

Målsettinga var klar. «Kringom peisen skal være blad for hjemmet med praktiske småting, dessuten raad og vink for jordbruget og gaardsdriften, oppskrifter for kjøkkenet, smaa historier og sagn fra gamle dager».

Oppfordringa til leserne var klar: Skriv ned og send inn. Og stoff kom inn, sjøl om redaksjonen bidro med det meste, sakset og hentet hvor en kunne finne aktuelle bidrag, men det ble også produsert originalt stoff.

Særlig i første nummer bidrar Gjertrud Olsen med mye stoff. Hvem Gjertrud Olsen er har det ikke lykket oss å finne ut. Kan noen av våre lesere hjelpe oss?

Kan hun være fra Rendalen, hun bidrar i alle fall med stoff derfra, bl.a. om Klas Grisekjører en sandfærdig beretning på rendalsmaal, og Da Lægd Anne faa paa sidste, dessuten diktet Kringom peisen. Kanskje har diktet gitt navn til heftet, slik Anders Jørg. Reitan dikt ga navn til Fjeld-Ljom i 1886.

Av mer seriøse ting inneholder bladet artikler om Røros verk og Kvikne gruver, særlig om tida etter Storflaa, Stor-Olsen i 1789, da den gamle gruva rant full med vatn, grunnelsen på slutten for Kvikne gruva. J. R. (Jørgen Reitan?) skriver om gardsnavn fra Alen og stortingsmennene Thore Myrvang, Stor-Elvdal og Anders Bergan, Rugdalen, Røros blir presentert. Bergan omtales som den forsiktede, mens Myrvang er mer pågående og djerv, nært knyttet til arbeiderbevegelsen. Begge var lærere, Bergan hentet fram blant konfirmantene og sendt til seminariet i Klabu. Myrvang var født i Lonåsen i Tynset i 1858, bror til Tore Aasen, og begge forøvrig satt på Stortinget i 1905. I 1887 er Myrvang med i redaksjonen i Fjeld-Ljom, som redigeres i frisinnet retning og bidrog også senere med mye stoff.

Kringom peisen bringer også seriøst landbruksstoff, og kan ikke unngå å engasjere seg i kvegrasespørsmålet. I arbeidet med å finne fram til gode kuemmer hadde en forsøkt å blande inn fremmede raser i den lokale kurasen. Det hadde ikke gitt forventede resultat, derfor skulle det nå sates på lokal forbedring ved å finne fram til gode avloker og kuemmer. Ikke en gang telemarkskua var så god som «vore egne feidtyrrasedyr» eller Østerdalsrasen. Betydningen av Tynsetstutlingen og lokale feavslag og okseforeninger framheves, med fokus på avlsskense «Østerdolen» fra Tynset og «Bergmann» fra Dalsbyda.

Kringom peisen er et interessant produkt og forteller Fjeld-Ljoms og samtdis historie. Vi får et lite innblikk i den tids underholdningslitteratur. Lavishuset har vi de fleste avisene fra starten innbundet og lett tilgjengelig, men slik er det ikke med tilleggshæftet Kringom peisen, de ble ikke sikret for innbinding og senere bruk i radaksjonen. Men Nasjonalbiblioteket har dem.

—* Tilleggsblad til Fjeld-Ljom *

No. 2 & 3. 15. februar. — 15. mars. 1898.

De som betiller Fjeld-Ljom og betaler kontingenten forskudsvis får tilleggshæftet Kringom peisen.

GRATIS.

Fjeld-Ljom er distriktets største og mest udbredte blad og koster med tilleggshæftet Kringom peisen kun 1 krone kvartals.

Bestil Fjeld-Ljom

Trykt og udgivet af Olaf O. Berg, Nørpø

Fjeld-Ljom
— en blytong avis!

Bli medlem av
Pressemuseet
Fjeld-Ljoms Venner
Personlig medlem kr 200,-
Foreninger, lag kr 750,-
Firmaer, bedrifter kr 1500,-

Innbetaling til kto. 4280.05.29020
Organisasjonsnr. 998 587 611

VENNEFORENINGEN
Er åpen for alle interesserte som vil støtte Pressemuseet Fjeld-Ljom på Røros. Medlemskontingenten går til drift av huset, vedlikehold, strøm og forsikring. Vårt formål er istandsetting, bevaring og drift av det tidligere Avishuset Fjeld-Ljom, samt bidra til at det rundt avishuset bygges opp et museum med gjenstander som viser utvikling knyttet til produksjon i bly.
Besøk vår nettside: www.fjeld-ljom.no
Besøk Røros og «Pressemuseet Fjeld-Ljom» — et komplett avishus
Kontakt Røros Turistkontor, tlf. 72 41 11 65

Kompetanseoverføring ved Pressemuseet

Rådgiver ved Norsk håndverksinstitutt, Tore R. Tønnevold. Staben i avisa Fjeld-Ljom, Pressemuseet i Røros, består av frivillige fra aviser og grafiske bedrifter rundt om i Norge. Noen er fortsatt i ordinært arbeid, mens de fleste er pensjonerte håndverkere med bakgrunn fra den tiden avisene ble produsert på tradisjonell måte. Den gang alt fra avisens redaksjonelle innhold, håndsetting, maskinsetting og trykking, bruk av bly og trykkskrivte var det som skulle til for å kunne informere om nyheter lokalt og nasjonalt. Alt foregik i en prosess, alle var avhengige av hverandre og avishuset og produksjonen var ett og samme sted og så lokalt som

mulig. Dette er fortsatt måten det i løpet av noen dager hver høst blir produsert avis ved Pressemuseet Fjeld-Ljom, i de opprinnelige lokalene ved Hitterelva og ved bruk av mange av de originale maskinene.

Styret ved Pressemuseet har over en tid erkjent at staben av frivillige måtte tilføres yngre krefter for å kunne opprettholde produksjonen av avisen på nåværende nivå og med riktig tradisjonell faglig kompetanse. De tok da kontakt med oss i Norsk håndverksinstitutt. Vi ble etablert i 1987 og har bl.a. som oppgave på nasjonalt nivå å sikre, og føre videre kunnskap som er i ferd med å for-

svinne. Spørsmålet var om vi kunne være en aktør for å ha ansvar for å videreføre kunnskap innen fagene som utøves ved Pressemuseet.

I håndverksinstituttet bestemte vi oss for å gjøre dette, etablere et dokumentasjons- og opplæringsprosjekt og avsette midler til prosjektet over en 3 til 4 års periode for å føre kompetanse videre fra staben av tradisjonsbærere ved Pressemuseet til nye og yngre fagpersoner. Dette gjør vi planmessig og sikrer prosessen både ved rapporter, bilder og film. Men det er i erkjennelsen av den handlingsbårne kunnskapen som fagene er tuftet på, som er de vesentligste elementene i prosessen — Nemlig over-

føring av kunnskap fra en person til en annen gjennom å se, lære, samle kunnskap og å bruke kunnskapen videre. Staben av eldre håndverkere blir med dette absolutt ikke overflødig. De nye fagpersonene skal komplettere antall hender som skal produsere avis. Men vissheten om at kunnskapen går i arv og at den er nødvendig for å bevare de tradisjonelle grafiske fagene for framtida, vet jeg tradisjonsbærerne setter stor pris på. Jeg er også viss på at det grafiske miljøet i Norge deler disse synspunktene. Pressemuseet og avisa Fjeld-Ljom er jo det eneste pressemuseet i Nord-Europa som fortsatt produserer avis på de originale maskinene i de opprinnelige lokalene.

Pressemuseet
Fjeld-Ljom.